

ТЕРГЕУШІНІҢ ІС ЖҮРГІЗУ МӘРТЕБЕСІН ЖЕТІЛДІРУДІҢ БАҒЫТТАРЫ

Тасыбек М., 6B04201 «Құқықтану» білім беру бағдарламасының 3 курс білімгері

Нұрбек Д.Т., магистр, оқытушы-дәріскер

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: rufat.dana@mail.ru

Бұл мақалада тергеушінің іс жүргізуінің бағыттары және оны жетілдірудің негізгі жолдары қарастырылған. Сондай-ақ, тергеушінің іс жүргізуіне қатысты Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі мен Қылмыстық-процестік кодексіндегі баптарға талдау жасалынған.

Тірек сөздер: *тергеу, тергеуші, іс жүргізу, бұлтартпау шаралары, тергеу судьясы.*

В статье описаны направления следственного производства и основные пути его совершенствования. Также были проанализированы статьи Уголовного кодекса и Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, касающиеся производства по делу следователя.

Ключевые слова: *следствие, следователь, производство, меры пресечения, следственный судья.*

The article describes the directions of investigative proceedings and the main ways to improve it. The article also analyzed the articles of the Criminal Code and the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan concerning the proceedings in the case of the investigator.

Key words: *investigation, investigator, proceedings, preventive measures, investigating judge.*

Қылмыстық іс жүргізу құқығын жетілдірудің негізгі бағыттарының бірі, Құқықтық саясат тұжырымдамасы қылмыстық процестің оңайлатылуы мен тиімділігін арттыруды, оның ішінде сотқа дейінгі процедураны жеңілдетуді анықтайды. Сонымен қатар, сотқа дейінгі және сот ісін жүргізуді оңайлату туралы шешім қабылдағанда, азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қорғауға бағытталған процессуалдық нормаларға ерекше назар аудару керек, өйткені әкімшілік әділеттілікті алмастыруға жол берілмеуі керек.

Қылмыстық сот төрелігін жетілдірудегі маңызды жаңалықтар келесі негізгі бағыттар болады:

Біріншіден, қылмыстық процестің бастапқы сатысы тергеуге дейінгі тексеру және қылмыстық іс қозғау сатыларын жою арқылы түбегейлі өзгереді.

Екіншіден: тергеушінің күдіктіге тергеу сатысында айып тағуы мүмкін екендігі алынып тасталды. Оның орнына прокурор тергеуші ұсынған тергеу материалдарын алды және мұқият зерттеп, айып тағып, содан кейін оны сотта сауатты қолдайды.

Үшіншіден, сотқа дейінгі іс жүргізу түбегейлі жеңілдетілген: «сотқа дейінгі тергеу» ұғымы енгізілген. Сонымен бірге белгіленген мерзім жойылып, «ақылға қонымды уақыт» термині енгізіледі. Сонымен бірге, анық қылмыстар, оның ішінде ауыр түрлері, мүмкіндігінше тезірек, бірақ 30 тәуліктен аспайтын мерзімде және адам кінәлі деп танылған кездегі және орташа ауырлықтағы қылмыстар және келтірілген зиян мөлшері бойынша тергелуі керек екендігі анықталды.

Төртіншіден: адамның конституциялық немесе өзге де құқықтары мен бостандықтарын қозғайтын барлық тергеу әрекеттері тек тергеу судьясының санкциясымен жүзеге асырылады.

Бесінші: сот істерді қосымша тергеуге қайтаруды жоққа шығарады. *Алтыншыдан:* куәгерлердің қатысуымен жүргізілген тергеу әрекеттерінің саны күрт азаяды.

Осыған байланысты, куәгерлер полиция қызметкерлерінің әрекеті азаматтардың конституциялық құқықтарын едәуір шектей алатын жағдайларға ғана қатысады (қарап - тексеру, тұрғын үй -жайды тінту және т.б.).

Жетінші: қылмыстық процеске «процессуалдық келісім» немесе «мәміле» деп аталатын ұғым енгізілген.

Ол прокурор мен күдіктінің арасында жазбаша түрде ресімделеді және сот тиісті сот актісін шығарумен бекітіледі, бұл мүмкін болатын теріс қылықтар мен заң бұзушылықтарды болдырмайды.

Сегізінші: тергеу судьясы институты қылмыстық процеске енгізілді, ол бұлтартпау шарасы ретінде күзетпен ұстауды санкциялау, оны ұзарту, күзетпен ұсталмайтын адамды сот-психиатриялық және сот-медициналық сараптама жүргізу үшін медициналық ұйымға мәжбүрлеп орналастыру мәселелерін шешеді [1].

Тергеу судьясына санкция беру құқығын беру жоспарланып отыр: халықаралық іздеу жариялау, мәйітті эксгумациялау, экстрадициялық қамақ, күзетпен ұсталмайтын адамды сот-психиатриялық және сот-медициналық сараптама жүргізу үшін медициналық ұйымға мәжбүрлеп орналастыру және тергеу органдары жүргізетін басқа да бірқатар тергеу әрекеттері.

Тергеу органдарын реформалау және сотқа дейінгі өндірісті жетілдіру прокурордың рөлі мен жауапкершілігін арттыруды талап етеді. Осы мақсатта оған қосымша міндеттер жүктеп, прокуратураның үйлестіруші рөлін күшейту қажет.

Құзыреттілікті нақты шектеу және құқық қорғау органдарын әдеттен тыс функциялардан босату, қылмыстық іздестіру жүйесін оңтайландыру, жүзеге асырылған медиация институтының аясында құқық қорғау қызметінен өтудің бірыңғай құқықтық стандарттарын енгізу, сотқа дейінгі іс жүргізу кезінде тергеу жұмысын жеңілдетуі керек, оның тиімділігін арттырады.

Бұған баламалы бұлтартпау шаралары мен бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазалау шаралары, әділеттілікті қалпына келтіруді қолдану және сот ісін жүргізуді ұтымды етудің басқа нысандары мен әдістерін қолдану аясын заңнамалық тұрғыдан кеңейту ықпал етуі керек.

Сонымен қатар, жоғарыда көрсетілгендей, тергеу судьясының тұлғасына сот бақылауын енгізу объективті қажеттілікке айналады және сот төрелігінің тиімділігін арттыруға бағытталған. Сот бақылауының шеңберін кеңейту - бұл азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қорғауға мемлекеттің тәуелсіз және кәсіби көзқарасын қамтамасыз етудің тиімді тетігі.

Осылайша, сотқа дейінгі іс жүргізу кезінде сот бақылауының шегін кеңейтуді көздейтін құқықтық саясат тұжырымдамасыың 3.2-тармақ орындалады [2].

Соттар сот процестеріне қатысатын жүз мыңдаған азаматтардың қажеттіліктері мен сұраныстарына мейлінше жақын болу үшін, сот қателіктерін жедел түрде дер кезінде түзету, облыстық соттардың әлеуетін толығырақ пайдалану үшін олардың құрамына екі сот инстанциясын енгізу ұсынылады:

- заңды күшіне енбеген шешімдері мен үкімдерін қарау үшін шағымдану;
- заңды күшіне енген сот актілерін қайта қарау үшін кассация.

Апелляциялық саты соттары сот қателіктерін жедел түзетуді қамтамасыз етуге, аудандық және оған теңестірілген соттар жіберген олқылықтардың орнын толтыруға міндетті. Апелляциялық сатыда сот істерін алқа судьялары жалғыз қарауы керек.

Сонымен бірге, істі жаңадан істі қарауға жіберетін институтты алып тастау қажет. Бірінші сатыдағы сот зерттеулері толық жүргізілмеген жағдайда, апелляциялық сатыдағы

сот шешімді жойып, істі өзінің өндірісіне қабылдауға және мәні бойынша шешімін бір ай ішінде аяқтауға міндетті.

Сонымен бірге, апелляциялық сатыдағы сот актілері жарияланған күннен бастап заңды күшіне енуі туралы ереже енгізілуі керек.

Аудандық (қалалық) соттардың қаулыларына және апелляциялық шағымдарға облыстық соттың кассациялық сатысына олар заңды күшіне енген күннен бастап алты ай ішінде шағым жасалуы мүмкін.

Облыстық соттың кассациялық алқасында іс сот отырысында тікелей процеске қатысушылардың барлығын хабардар ете отырып, алқалық түрде қаралуға жатады.

Апелляциялық және кассациялық өндіріс Жоғарғы Сотқа одан әрі шағымданудың алғышарты ретінде анықталуы керек.

Істерді қадағалау ерекше болуы керек. Жергілікті соттардың сот актілерін талқылауға олар заңды күшіне енген күннен бастап бір жыл ішінде рұқсат етіледі. Сонымен қатар, қадағалау сатысы кассациялық сатыдағы сотта қарауға жататын кез келген істі өзінің өндірісіне қабылдауға құқылы.

Сонымен бірге, жоғарыда атап өткендей, соттың қосымша тергеу үшін істерді қайтару институтынан бас тарту керек, прокурорға қажет болған жағдайда сот ісін жүргізу кезінде айыптау аясын өзгертуге құқық беру. Бұл жағдайда қорғаушыға қорғауды дайындауға және айыпталушының мүдделерін қорғауға уақыт берілуі керек.

Алқабилердің іс жүргізуін реттейтін ережелерге түзетулер енгізу қажет. Атап айтқанда, алқабилер құрамына кандидаттарды іріктеу процедурасы жетілдірілуі керек, сондай-ақ алқабилер соты қарайтын қылмыстық істер санаттары кеңейтілуі керек.

Сондай-ақ, сот ісін жүргізу барысында процеске қатысушы азаматтардың шығындарын азайтуға және сот төрелігінің қол жетімділігін қамтамасыз ететін қосымша жағдайлар жасауға мүмкіндік беретін артық процессуалдық ережелерді жою бойынша шаралар қабылдау қажет.

Сотқа дейінгі іс жүргізу реформасы негізделуі керек негізгі бағыттарды қарастыра отырып, келесілерді атап өтуге болады.

Тергеуге дейінгі тексеруден бас тарту.

Бұл бағыт Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасын жетілдірудегі ең маңызды бағыттардың бірі болып табылады, өйткені қолданыстағы құқықтық саясат тұжырымдамасы соттарда да, сотқа дейінгі дайындық сатысында да процедураларды жеңілдету мен жеделдетуді анықтады.

Болашақта тергеуге дейінгі тексеруден бас тарту өте орынды. Бұған дейін қылмыстық іс қозғалғанға дейін мүмкін болатын тергеу әрекеттерінің шеңберін кеңейтуге жасалған әрекеттер құқық қолдану практикасында «тұжырымдаманың мазмұны» белгілерін көрсететін жеткілікті мәліметтердің болуымен түсіндірілді. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесілік кодексінің 180 баптың 2- тармағын құқық қорғау органдарының қызметкерлері Қылмыстың кодекстің 2-бөлігінде «қылмыс құрамы» ұғымымен жиі анықтайды және қолданған [3].

Мәліметтердің осы екі түрінің алмасуы, бірқатар жағдайлардың бірін екіншісімен алмастыруы қылмыстық іс қозғау негіздерін тексеруде жіберілген қателіктердің себептерінің бірі болып табылады: сотқа дейінгі тергеп – тексеру органы осы сатыда анықтауға тырысады толық алдын-ала тергеу барысында қылмыстық іс қозғалғаннан кейін ғана дәлелденуі керек жағдайларды анықтайды.

Осы кезеңдегі тексеру әрекеттері белгілі бір шектеулермен шектеледі, яғни сотқа дейінгі тергеп-тексеру органының қылмыс белгілерін көрсететін жеткілікті мәліметтердің болуы туралы дәлелді болжам (және дәлелдеме емес) үшін қажет тексеру әрекеттерінің жиынтығы болып табылады.

Тергеушінің күдіктіге айып тағудан бас тартуы, айыптау актісін шығару өкілеттігін прокурорға беруі.

Осы ережені енгізу сотқа дейінгі тергеу процедурасын, сондай-ақ күдіктіге қатысты қылмыстық іс жүргізу мәжбүрлеу шараларын, оның ішінде бұлтартпау шараларын қолдану тәртібін айтарлықтай өзгертеді.

Қолданыстағы Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі бұлтартпау шараларын тек айыпталушыға қатысты, ал ерекше жағдайларда - күдіктіге қолдануға рұқсат береді. Басқаша айтқанда, бұлтартпау шарасын қолдану сотқа дейінгі тергеп –тексеру органында күдіктінің кінәсін дәлелдейтін жеткілікті болған жағдайда ғана мүмкін болады, бұл айыпталушы ретінде жауапқа тарту туралы шешім қабылдауда көрінеді [4, 87].

Сонымен бірге, күдіктіге айып тағатын тергеуші емес, прокурор болса, болса, онда сұрақ туындайды - сотқа дейінгі тергеп –тексеру кезінде күдіктіге бұлтартпау шарасын қолдану қаншалықты негізделген және заңды болады, егер оған әлі айып тағылмаған болса, ол тек тергеу аяқталғаннан кейін ғана жасалады, іс қашан прокурорға түседі және бұл күдіктінің конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қаншалықты қамтамасыз етеді? Осыған байланысты, осы ережені ҚПК-не енгізген кезде оны жүзеге асырудың қылмыстық іс жүргізуге қатысушылардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын толық қамтамасыз ететін нақты тетік туралы ойлану қажет [5].

Жалпы алғанда, сотқа дейінгі іс жүргізу барысында қылмыстық жауапкершілікке тартылған адамның күдікті мәртебесіне ие, өйткені адамның кінәсі немесе кінәсіздігі туралы тек сот шешеді. Сонымен бірге, ҚПК-де күдікті мәртебесін алу негіздерін нақты және егжей-тегжейлі анықтау және реттеу қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ахпанов А. Н., Хан А. Л. О процессуальном статусе свидетеля, имеющего право на защиту: теоретические и прикладные аспекты. *Zakon.kz*. 20 октября 2015 г.
2. Текущие архивы Службы экономических расследований Департамента государственных доходов по Алматинской области за 2016 г., уголовное дело № 151900121000159; Службы экономических расследований Департамента государственных доходов по г. Алматы за 2017 г., уголовное дело № 177500121000008.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ. (жаңартылған мерзімі 04.09.2021 ж.) // <http://adilet.zan.kz/>
4. Манаев, Ю.В. Законность и обоснованность процессуальных решений следователя в советском уголовном судопроизводстве [Текст] : Учеб. пособие / М-во внутр. дел СССР. Высш. следств. школа. - Волгоград : [б. и.], 1977. - 87 с.,
5. В.Т. Томин. Уголовный процесс современной России. Проблемные лекции в 2 т. том 1. общие положения уголовного судопроизводства 2-е изд., пер. и доп. Учебное пособие для бакалавриата и магистратуры, 2017г С. 366